

BAHTİYAR VAHABZADE’NİN 1980’Lİ YILLARDA YAZDIĞI EDEBİ TENKİTLER

Murat DEĞER*

Özet:

Bahtiyar Vahabzade Azerbaycan’da millî uyanışın ve bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başladığı 1980’li yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde edebî tenkitlerde bulunmuştur. Kaleme aldığı bu yazılarla Azerbaycan edebiyatında millî uyanışa rehberlik etmiştir. Vahabzade, edebiyatçının mutlaka sosyal sorumluluk sahibi olması gerektiğini belirtmiş, yazdıklarıyla toplumun sorunlarına ayna tutarak bunların çözümüne katkıda bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Vahabzade gelenek ve yenilik konusuna da temas etmiş, gelenekten faydalanmanın yanında yeniliğin önemine de değinmiştir. Ona göre bir edebiyatçının kendini tekrardan kurtarması ve günümüz okuyucusu ile buluşabilmesi yenilik arayışları ile mümkündür.

Vahabzade, fikir ve ideoloji için şekilden feragatte bulunmaya karşıdır. Bununla birlikte edebiyatın sadece şekil ve estetik üzerine kurulmasını, fikrin önemszenmesini de tenkit etmiştir. Vahabzade bütün yazı hayatı boyunca üzerinde hassaslıkla durduğu ana dil konusuna bu dönemde de değinmiş, Azerbaycan Türkçesinin doğru ve etkili kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Vahabzade edebî eserlerde, matbuatta, radyo ve televizyon yayınlarında doğal dilden uzak, yapmacık bir dilin kullanılmasına karşıdır. Ona göre edebî dil halkın konuştuğu Azerbaycan Türkçesi olmalıdır.

Anahtar sözcükler: Bahtiyar Vahabzade, Azerbaycan edebiyatı, edebî tenkit, yenilik, gelenek, fikir, Azerbaycan Türkçesi.

The Literary Criticism Written by Bahtiyar Vahabzade in the 1980’s

Abstract:

In the 1980s, when the idea of national awakening and independence began to grow in Azerbaijan, Bahtiyar Vahabzade wrote literary criticism in various newspapers and magazines. He guided the national awakening in Azerbaijani literature with

* Dr., Gömeç 6 Eylül Çok Programlı Anadolu Lisesi, muratdeger43@hotmail.com.

his critics. Vahabzade claim that the litterateur must have social responsibility and that it should contribute to the solution of the problems of the society. Vahabzade also wrote about tradition and innovation. He also mentioned the importance of innovation as well as benefiting from tradition. According to him, it is possible for a litterateur to rescue himself from monotone and to meet with new reader through innovation.

Vahabzade is opposed to giving up esthetics for ideas and ideology. He has also criticized the establishment of literature entirely on aesthetics. Vahabzade also stated that the mother tongue should be used correctly and effectively. Critic is opposed to artificial language in literature, press, radio and television broadcasts. According to him, the literary language should be the Azerbaijani Turkic that the people speak.

Keywords: Bahtiyar Vahabzade, Azerbaijani literature, literary criticism, innovation, tradition, idea, Azerbaijani Turkish.

Giriş

Bahtiyar Vahabzade 1925 yılında Azerbaycan'ın Şeki şehrinde dünyaya gelmiştir. Yüksek eğitimini Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde tamamlamış, henüz üniversite öğrencisi iken yazdığı şiirlerle tanınmaya başlamıştır. İlk şiirlerinden itibaren hayat hadiseleri ile insan ve toplum psikolojisi arasında kurduğu ilişki sayesinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Vahabzade halkın yaşamına, şiir geleneğine bağlılığı ile ve Azerbaycan Türkçesini son derece açık ve akıcı kullanması sayesinde şiirlerini geniş halk kitlelerine sevdirmeyi başarmıştır.

1960'lı yıllardan sonra nispeten yumuşamaya başlayan rejimin etkisi ile başlangıçta biraz örtülü, sonraları daha açık bir şekilde millî problemleri dile getirmiştir. Gülüstan manzumesinde 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya ve İran arasında ikiye bölünüp parçalanan Azerbaycan Türklerinin bütünlüğünü, hürriyet ve bağımsızlık özlemlerini dile getirmiştir. Bu sebepten 1962 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından sorgulanmış, milliyetçi olarak yaftalanıp üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır. Vahabzade 2 yıl sonra üniversitedeki görevine geri dönmüştür (Akpınar 2011: 12-13).

Vahabzade bir yazar olarak da nesrin değişik türlerinde eserler vermiştir. Hikâyeler, dram eserleri, gezi yazıları, edebî tenkitler, gazete ve dergilerde sosyal, siyasî, güncel makaleler de kaleme almıştır. Şair ve yazar kimliğinin yanında Vahabzade aynı zamanda başarılı bir akademisyendir. 1947'de üniversiteyi bitirdiği yıl asistan olarak çalışmaya başlamıştır. 1951 yılında Samed Vurgun'un Lirikası adlı teziyle doktor, 1964 yılında yine aynı şair hakkında yazdığı Samed Vurgun'un Yaradıcılık Yolu adlı eseriyle de doçent unvanlarını almıştır. Bir yıl sonra da profesörlük unvanını alan Vahabzade 1951 yılından emekli olduğu 1990 yılına kadar üniversitede öğretim kadrosunda değişik gö-

revlerde çalışmıştır (Akpınar 2011: 12). Buna rağmen Vahabzade'nin şairliği her zaman onun en birinci kimliği olmuş, Azerbaycan'da halk şairi, vatan şairi, istiklal şairi olarak tanınmıştır. 1970-1980'li yıllarda, şiir kitaplarının yüksek tirajla basılmasına rağmen kısa zamanda tükenmesi, onun halkının güven ve beğenisini kazandığını göstermiştir.

1980'li yıllardan itibaren Karabağ problemi ile Azerbaycan'da millî duygular yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde Bahtiyar Vahabzade yazıları ve konuşmalarıyla halka yön vermiş, bağımsızlığın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın yakın tarihinde en çok okunan, tartışılan, sevilen fikir ve edebiyat adamlarından biri olarak Bahtiyar Vahabzade'nin millî uyanışın ve bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başladığı bu devirde çeşitli gazete ve dergilerde kaleme aldığı siyasî, fikrî, edebî yazılar Gelin Açık Danışaq adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu yazılarda Vahabzade Azerbaycan halkının millî-manevî problemlerinin çözümünde sanatın ve edebiyatın rolü üzerinde özellikle durmuştur (Abdullazade 2012: 9). Millî uyanışa rehberlik eden bu yazılarda Vahabzade hem şair ve yazarlıktan hem de akademisyenlikten gelen bilgi-birikimi ile edebî tenkitlerde de bulunmuştur. Vahabzade bu tenkitlerde Azerbaycan, Rus ve diğer Sovyet halkları edebiyatları üzerine bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ayrıca Memmed Aslan'ın, Yunus Emre ve Âşık Veysel'in şiirlerini bir araya getirdiği İki Zirve kitabına da "İki Zirve Garşısında Düşünceler" başlıklı ön söz yazan Vahabzade, Türk edebiyatının iki büyük ozanı Yunus Emre ve Âşık Veysel'i Azerbaycan okuyucusuna tanıtmıştır (Muradov 2011: 111).

İster kendinden önceki, isterse de içinde yaşadığı devrin edebiyat ve sanat problemleri yazarın fikir dünyasında orijinal şekilde dikkatle araştırılmış ve orijinal fikirler ileri sürülerek tahliller yapılmıştır (Gündoğdu 2011: 91). Bu yazılar Vahabzade'nin edebî görüşlerini yansıtması bakımından elbette kıymetlidir. Fakat aynı zamanda o dönemin genç edebiyatçılarına yol göstererek bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatının gelişmesine katkıda bulunduğu için de değerlidir. Vahabzade'nin tenkitlerinde ele aldığı konular aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

Sanat ve Toplum

Bahtiyar Vahabzade toplumsal meselelere derinden ilgi duyan, eserlerini toplum ve insan psikolojisi arasındaki ilişki üzerine kuran bir edebiyatçıdır. Edebî tenkitlerinde de bu konu üzerinde duran Vahabzade edebiyatçının mutlaka sosyal sorumluluk sahibi olmasını istemiş, yazdıklarıyla toplumun sorunlarına ayna tutarak onların çözümüne katkıda bulunması gerektiğini vurgulamıştır. "*Şimdi edebiyatta sosyal hayata gözlerimizi açmak, akı karadan ayırmak, gelişmemize engel teşkil eden meseleleri vaktinde görmek ve*

onların sebeplerini arayıp bulmak talep olunur. Bütün bunlar için edebiyat daha cesaretle mevzuya eğilmeli, gözünün önünde gelişen aksaklıkları görüp göstermelidir.”¹ (Vahabzade 1988: 188) Yukarıdaki ifadede geçen cesaretle sözcüğü Azerbaycan'ın o tarihte geçtiği kritik süreç içerisinde değerlendirildiğinde daha anlamlı olur. Gorbaçov döneminde ortaya çıkan Karabağ problemi sebebiyle Azerbaycan, Bakü'de Azadlık Meydanı'nda başlayan, büyük kalabalıkların katıldığı mitinglerle dünya gündemine oturmuştur. Birçok aydının korkup sustuğu bu dönemde düşüncelerini cesaretle açıklayan, halka yol gösteren aydınlar arasında Bahtiyar Vahabzade de yerini almıştır (Akpınar 2011: 14). Vahabzade Nağmekâr Şair isimli tenkidinde meşhur Rus şair Andrey Dementyev'in Bahçede isimli şiirini tahlil ederken aslında Azerbaycan edebiyatçılarını cesaretlendirmeye çalışmıştır. Dementyev şiirinde yaprakların arasında görünemeyecek kadar küçük fakat sesiyle herkesi büyüleyen küçük bir kuşu tasvir eder. Bu kuş cismen küçüktür fakat manen büyüktür, çünkü yalnız güneşli günlerde değil; hiçbir kuşun ötmediği yağmurlu, puslu, karanlık günlerde de ötmektedir (Vahabzade 1988: 177).

Vahabzade o dönemki Azerbaycan edebiyatının sosyal meselelere ilgisizliğinden memnun değildir. “Şiirimizde dağ, dere, orman, pınar, sevgi, vefasızlık, baba, ana konuları alıp başını gitmiş. Son dönemde manzume (poema) türüne ilgi azalmıştır. Gariptir ki yazılan manzumelere de matbuatta ilgi azaldı.” (Vahabzade 1988: 190) Eleştirmen, “halkın sözlüğü”, “halk hayatının etnografyası” olarak adlandırdığı manzumeye kasıtlı olarak engel olunduğunu, böylece şairlerin sosyal meselelerden uzak tutulmaya çalışıldığını yarı açık yarı gizli dile getirmiştir. Yazar nesir türünde de aynı problemlerin yaşandığını, son zamanlarda Azerbaycan nesrinde bir inkişaf yaşandığını fakat çağdaş Rus nesri ile mukayesede sosyal meselelere temasta geri kaldığını ifade etmiştir (Vahabzade 1988: 190). Burada dikkat çekici bir değerlendirme ile karşı karşıyayız. Çünkü Vahabzade Azerbaycan şair ve yazarlarını sosyal meselelere müdahil olmaya cesaretlendirirken çağdaş Rus edebiyatını örnek göstermektedir. Vahabzade Sovyetlerde Gorbaçov yönetimi ile başlayan “Açıklık” ve “Yeniden Yapılandırma” siyasetini doğru okuyarak Sovyet bünyesindeki halklarının bağımsızlığa doğru gidişini görmüştür. Azerbaycan'ın da mevcut duruma ayak uydurması gerektiğini düşünen yazar Azerbaycanlı edebiyatçıları harekete geçirmeye çalışmıştır.

Vahabzade Azerbaycan'da Sabir üslubunda bir edebiyat anlayışının gelişmesini istemektedir. Ona göre Sabir dünya çapında büyük bir şairdir ve onu büyük yapan halkın dertlerini doğru teşhislerle ortaya koyması, bu sorunları kendine dert edinerek onlara titizlikle eğilmesidir (Vahabzade 1988: 121). Vahabzade'ye göre bugün Azerbyacan edebiyatında Sabir'in üslubunda edebi-

1 Makalede Azerbaycan Türkçesinden yapılan tüm aktarmalar Türkiye Türkçesine uyarlanmıştır.

yatçılara daha çok ihtiyaç vardır. Çünkü Sabir'in devrinde sosyal problemler cehalet, fanatizm, eğitimsizlik, bilinçsizlik idi. Hâlbuki bugün hemen herkesin okuryazarlığı olduğu halde toplum düşünmekte, yaşanan olayları tahlil etmekte maalesef yine başarılı değildir (Vahabzade 1988: 123).

Vahabzade tenkitlerinde yazar ve şairleri gelenek bakımından da eleştirmiştir. Eleştirmen, Sovyet devri Azerbaycan şairi Osman Sarıvelli'yi halkın manevi dünyasını yansıttığı için çok başarılı bulmaktadır. Sarıvelli'nin "Getir Oğlum Getir" şiirinden yola çıkarak Vahabzade geçmişi bilmeden geleceği bilmenin imkânı olmadığı düşüncesini ortaya koyar. Eleştirmene göre halkın manevi dünyasına inmeden onu anlamak mümkün değildir. Bu toprağın üzerinde yaşayan insana ulaşabilmek için bu toprağı, tabiatı, iklimi tanımak elbette gereklidir fakat yeterli değildir. Aynı zamanda halkın tarihini, folklorunu, adet-ananesini, musikisini sevmek de gerekir (Vahabzade 1988: 139).

Sanat ve İnsan

Bahtiyar Vahabzâde'nin edebî faaliyete başladığı ilk yıllarda Azerbaycan'da edebiyat Sovyet rejiminin diktesiyle hareket ediyordu. Yazılan eserler mutlaka rejime hizmet etmeliydi. "Sosyalist gerçekçilik" olarak adlandırılan bu anlayışa uymayanlar hızla edebiyatın hatta yaşamın dışına itiliyordu. Mesela evrensel nitelikteki konulara temas edenler, dünya edebiyatı klasiklerinden yararlananlar; genellikle kozmopolit, yozlaşmış veya millî temelden, vatandaşlık şuurundan uzaklaşmış insanlar olarak nitelendiriliyorlardı (Musaoğlu 2010: 103). Öte yandan, uzak ve yakın geçmişe bağlı, millî ve manevî değerlerden bahseden edebiyatçılara ise milliyetçi damgası vuruluyor ve bu insanlar idam ve sonu ölümle biten sürgün gibi en ağır cezalara çarptırılıyorlardı (Musaoğlu 2010: 103). Ancak 1950'li yılların ortalarından itibaren yumuşamaya başlayan siyasî hava ile Vahabzade de dâhil olmak üzere bazı Azerbaycanlı edebiyatçılar ideolojik temalardan uzaklaşarak basit insanların hayatlarına, duygu ve düşüncelerine kademeli olarak yönelme imkânı bulmuşlardır.

1980'li yıllarda ise Sovyetlerde izlenen "Açıklık" ve "Yeniden Yapılandırma" politikalarıyla rejimin değil insanın ön plana çıkarılmasına daha uygun bir durum oluşmuştur. Vahabzade de bu yıllarda yazdığı tenkitlerinde Azerbaycan edebiyatçılarının insana dolayısıyla onun duygu, düşünce ve millî-manevî değerlerine yönelen eserleri ön plana çıkarma gayretine girmiştir. "*O (Baba Veziroğlu), sıradan olaylarda ve bazen hatıralarda insanların iç dünyasını – kederini, sevincini– açmaya çalışır. Elbette bu asıl büyük edebiyatın yoludur.*" (Vahabzade 1988: 165) Vahabzade sadece Azerbaycan edebiyatından değil, modern Rus edebiyatından da örnek vererek genel olarak Sovyetlerde değişen atmosfere işaret etmiştir. Vahabzade'ye göre Andrey Dementyev insan kalbi-

nin derinliklerine yönelip onun karanlık köşelerine ışık salmayı başaran, eserin merkezine insanı yerleştiren başarılı bir sanatkârdır (Vahabzade 1988: 165).

Sanat ve Hayat

Vahabzade, mevzusunu hayatın kendisinden alan bir edebî anlayışın temsilcisidir. Ona göre sanatkârlık hayatın önümüze serdiği gerçekleri sanatçı kalbinde duyguları ile yoğurup anlamlandırmaktır (Vahabzade 1988: 176). Bahtiyar Vahabzade eleştiri merkezine aldığı bazı edebiyatçılar ve eserleri bu noktadan değerlendirmiştir. Eleştirmen o dönemin genç yazarı olan Baba Veziroğlu'nun hikâyeciliğini takdir ederken bu mevzu üzerinde özellikle durmuştur. Kökten Gelen Sesler isimli tenkidinde Veziroğlu'nun eserlerinin uydurma ve yapmacılıktan uzak olduğunu, hayata ve onun gerçeklerine dayandığını özellikle vurgulamaktadır. Eleştirmene göre Veziroğlu'nun kısacık bir hikâyede bile hayatın akını ve karasını, iyisini ve kötüsünü, sevincini ve üzüntüsünü bir araya getirebilmesi bir başarıdır. Çünkü hayatın kendisi bu tezatlardan ibarettir (Vahabzade 1988: 165).

Vahabzade Güney Azerbaycanlı şair Sönmez'in şiirini de gerçek hayattan beslendiği için beğenmiştir. “Şair şiirinin, sanatının kökünü halkın yaşadığı hayatın içine salmıştır. Sönmez halkın derdinden, istek ve arzusundan neşet etmeyen şiiri makbul saymamaktadır.” (Vahabzade 1988: 179) Eleştirmen, Osman Sarıvelli şiirlerini değerlendirirken bu mevzuya da temas etmiştir. “Sarıvelli'nin şiirinde sahte arzulara, abartılı ve suni ifadelere rast gelmek mümkün değil. Çünkü o her zaman gördüklerini, duyduklarını yazmış, hiçbir şey uydurmamış, yüreğinin sesini dinlemiştir.” (Vahabzade 1988: 133).

Vahabzade edebiyatçının her zaman hayat ile iç içe olması, onu sorgulaması gerektiğine inanmıştır. “Hayatın başlangıcı doğum, sonu ölüm, mevsimlerin bir yüzü kış, bir yüzü yaz olduğu gibi insanın da bir yüzü ağlıyor bir yüzü gülüyor. Bu tezatları düşünmeden, onların derinliğine varmadan, manasını araştırmadan yaşayanlar yaşamıyor, sürünüyor.” (Vahabzade 1988: 179) Eleştirmen pek çok yazısında edebiyatçıları bu noktadan değerlendirmiştir: “Zeynal Vefa'nın en büyük başarısı ise düşünmek ve düşündüğünü sorgulayarak ifade etmek kabiliyetidir. Düşünen insanın suali çok olmalıdır. Vay o insanın hâline ki, hayatta kalbini ditip parçalayan suali yoktur.” (Vahabzade 1988: 166) Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere tenkitçiye göre asıl büyük sanatkârlık hayatın içindeki tezatları, çatışmaları görüp insanın kalbini parçalayan sorulara cevap arayarak esere felsefî bir derinlik kazandırmaktır. Tenkitçi dünyaca meşhur Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'u da bu yönüyle ön plana çıkarmıştır. Vahabzade'ye göre Aytmatov'un asıl başarısı en basit hayat hadiselerinin derinliğine ve felsefesine inebilmektir. Aytmatov böylece sıradan olayları küresel seviyeye yükseltmeyi başarmıştır. Tenkitçiye göre işte bu

sayede Aytmatov sadece kendi ülkesinde değil bütün dünyada ilgi ile okunan bir yazar olmayı başarmıştır (Vahabzade 2011b: 219).

Gelenek ve Yenilik

Vahabzade kendi şiir anlayışında bir yandan psikolojik ve felsefi değerlendirmelerle Azerbaycan şiirine yenilik getirirken diğer yandan şekil ve ahenk unsurlarında halk şiir geleneğinden istifade etmiştir. Bir anlamda geleneğin ve yeniliğin başarılı bir sentezini ortaya koymuştur. Gelenek ve yenilik konusu Bahtiyar Vahabzade'nin tenkitlerinin de önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Yazar, gelenek ve yenilik karşısında takınılması gereken tutumu Elman Ağaoğlu'nun eserinden aldığı bir örnekle basit fakat güzel bir şekilde ifade eder: *“Sanat ve edebiyatta anane ve yeniliğin mahiyeti ve gayesini çok düzgün derk eden yazar güzel bir teşbihle meseleyi açıklıyor: Hayatta benim yerimi çocuklarımın tutması beni endişelendirmedeği gibi, benim sevdiğim nağmenin yerine onların sevdiği nağmenin gelmesi de beni endişelendirmiyor. Yeter ki bizim baba-çocuk ilişkimiz dinlediğimiz nağmelerde de kendini göstersiz.”* (Vahabzade 1988: 194).

Vahabzade sanatın zirveye giden yolunun millî ruhtan, psikolojiden ve gelenekten geçtiğini savunmuş ve buna dünya edebiyatından örnekler vermiştir. *“Gogol'ü ve Dotoyevski'yi Rus millî şuurunun dışında tasavvur etmek imkânsızdır. Exuperi iligine kadar Fransız'dır, Botev ve Zahari Yojef ise Macar'dır. Bu her büyük sanatkâra aittir.”* (Vahabzade 1988: 200).

Vahabzade bir taraftan genç şairlere gelenekten istifade etmelerini her fırsatta tavsiye ederken diğer taraftan geleneğin modern şiire olan katkısına da örnekler verir: *“Sözlerden nağme yaratmak şairden büyük ustalık talep eder. Bu ise bin yıllık şiir ananemize, halk edebiyatına, masallara, destanlara, manilere yani halk ruhuna, maneviyatına gönülden bağlılığın neticesidir.”* (Vahabzade 1988: 138) Burada şu hususa da değinmek lazımdır ki, Vahabzade'ye göre geleneğe bağlılık sadece şekil bakımından ele alınması gereken bir mevzu değildir. Nitekim kendisi de serbest şiirler yazmıştır. Gelenek şiirin ruhunda da kendini gösterebilir. *“Zakirin şiirinde halkçılık, biraz daha doğru söylesek, anane şiiri şekilde değil, deyim tarzının ruhunda gizlidir.”* (Vahabzade 1988: 157).

Vahabzade gelenekten faydalanmanın yanında yeniliğin önemine de değinmiştir. Ona göre bir edebiyatçının kendini tekrardan kurtarması, günümüz okuyucusu ile buluşabilmesi, her daim taze kalabilmesi yenilik arayışları ile mümkündür. *“Sadece kabiliyete güvenmemek, çok gezmek, çok okumak, çok aramak, çok bilmek, genel seviyeyi daima yükseltmek! Bunlarsız asrın seviyesinde durmak, zamanın kendisinden doğan yeniliği yakalamak, çağdaş okuyucunun kalbine yol bulmak mümkün değildir.”* (Vahabzade 1988: 160). Bu

düşüncede olan Vahabzade edebiyata getirilen ve orijinallik taşıyan yenilikleri büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir. “*Dikkat çekicidir ki, âşık şiirinin şekil ve ahenk özelliklerinden faydalanan bu şairlerin temadaki yenilik ve orijinallikleri şeklin eskiliğini unutturmaktadır.*” (Vahabzade 1988: 158). Hatta Vahabzade, Eldar Nesibli'nin hece vezni üzerinde yaptığı oynamaları da başarılı ve yerinde bulmuştur: “*Bentlerin sonunda tekrar olunan 'yaşıyorum dünya sende' mısralarında ölçü bozulmaktadır. Fakat genel ahenk ve fikir yükü bu kırık mısraının üstüne düştüğünden sanki bu kırıklık zamanın akışında ve çağdaş dünyanın kendisinde hissettiğimiz ahenksizliğe ve nizamsızlığa imalı bir işarettir.*” (Vahabzade 1988: 159).

Yeniliğin kaçınılmaz bir durum olduğunun farkında olan Vahabzade okuryazarlığın çok yüksek seviyelere çıktığı, iletişim araçlarının geliştiği bu dönemde halk şiirinin bile kendi içinde yeniliğe gittiğini göstermektedir. “*Adlarını sıraladığım âşıklar, âşık şiirine has olan yıpranmış deyimlerden, imgelerden ve klasik kafiyelerden uzaklaşarak, çağdaş şiirin tesiri ile yeni ruhta şiirler yazmaktadırlar.*” (Vahabzade 1988: 181).

Eleştirmen, gelenek ile yenilik arasındaki hassas bir dengenin kurulması gerektiği fikrindedir. Vahabzade başarılı bir biçimde yenilik getiren edebiyatçıları takdir etmesini bildiği gibi, gelenekten koparak halkın zevk ve kültüründen uzaklaşan edebiyatçıları ve eserlerini köksüz ve taklit olarak nitelendirmekten de geri durmamıştır (Vahabzade 1988: 200). Yazar bu duruma tiyatro üzerinden de örnek vermiştir. Unutulmamalıdır ki, tiyatro sanatının diğer Doğu halklarına göre Azerbaycan'da mühim bir geçmişi vardır. Geleneksel halk tiyatrosunun üzerine inşa edilen millî tiyatro 1980'lerde ne yazık ki seyirci kaybetmiştir. Matbuatta bazı eleştirmenlerin oyunlara eskisi gibi ilgi göstermeyen seyirciyi eleştirdiğine değinen Vahabzade'ye göre kabahati seyircide aramak yanlıştır. Ona göre göreve yeni getirilen genç yönetmenler başarılı bazı yenilikler yapmakla beraber yabancı tesirlere çok fazla kapılarak gelenekten, halk zevkinden uzaklaştıkları için tiyatro seyirci kaybetmiştir (Vahabzade 1988: 156).

Estetik ve Fikir

Bahtiyar Vahabzade'nin edebiyat anlayışı sosyal meseleler ile çok alakalıdır. O, Azerbaycan halkını ilgilendiren hemen her konuda fikir beyan etmiştir. Bunun yanında onun eserleri sanatsal açıdan da son derece kuvvetlidir. Vahabzade eleştirilerinde kendi şiiri içinde de mesele olan fikir ve estetik arasındaki ilişkiye yönelik yorumlarda bulunmuştur. Eleştirmen, fikir ve ideoloji için estetikten feragatte bulunmaya karşıdır: “*Şair bilmelidir ki, şiirin güzelliğini, estetik taleplerini çok da derin olmayan fikre kurban vermek olmaz. Hem de vezinle beraber kafiye şiire ahenk katan vasıtalarıdır. Bunlardan tamamen imtina etmek şiiri şiirlikten çıkarır.*” (Vahabzade 1988: 171).

Vahabzade'ye aynı zamanda edebiyatın sadece estetik üzerine kurulmasını, fikrin önemsenmemesini de eleştirmektedir. Vahabzade fikir ve estetik arasındaki sağlıklı bir denge kurulması gerektiğini savunmuştur: “*Mısraların üzerinde kuyumcu hassaslığı ile işlemek, cilalamak, onları inci gibi mısra sapına dizmek sanatkârlıktır ve vaciptir. Bununla birlikte dikkati yalnız sanatkârlığa verip daha geniş içtimai dünyalara kayıtsızlık göstermek, aynı küçük hisler etrafında dönüp durmak şairin nefesini tez tüketir.*” (Vahabzade 1988: 160).

Vahabzade esere estetik kazandıran bedii unsurlar üzerinde de durmuştur. Azerbaycan'da modern şiirin oluşmasında Rus edebiyatının ve Puşkin'in tesirine değinen yazar, Puşkin'in eserlerindeki estetik unsurları şöyle değerlendirmiştir: “*Puşkin hem şair hem ressam hem de bestekârdır. O son derece basit ve sade sözlerle hem resim çizmiş, hem de bu resmin musikisini bestelemiştir.*” (Vahabzade 1988: 119). Görüldüğü gibi Vahabzade şiirin kendine has bir musikisinin olduğu görüşündedir. Ona göre şiir bestelenmemiş bir nağmedir ve şiirdeki bu müzik sadece ölçü ve kafiyeye gibi biçim özellikleri ile sağlanmaz. “*Bunlar bestelenmemiş nağmelerdir. Çünkü yürek yangınından doğmuş histen, duygudan meydana gelmiştir. Dilimizin incelikleri, imkânları, şirinliği ve parlaklığı şairin kalbinde öyle kaynamış ki, bu kaynaktan billur çeşmeler, bestesiz nağmeler süzülür.*” (Vahabzade 1988: 137).

Vahabzade'nin üzerinde durduğu meselelerden biri de güzelliğin sadelik içinde aranmasıdır. Tenkitçiye göre bu modern edebiyatın talep ettiği en önemli hususlardan biridir. “*Büyük fikri, sade sözlerle söylemek; zamanımızın talep ettiği asıl siyasî şiir numunesidir.*” (Vahabzade 1988: 136). Bir eleştirmen olarak Vahabzade Sovyet devri Azerbaycan şiirinin en büyük şairlerinden biri olarak gördüğü Samet Vurgun'un bu özelliğine dikkat çekmiştir: “*Samet Vurgun sanatı, halkın duası gibi zengin ve bir o kadar da sadedir. Bizi hayrete düşüren de bu sihirlî sadeliktir. Bu sanat bizi sadeliği, billurluğu ve bu sadeliğin içindeki müdrıkliliği ile büyütüyor. Gerçek ve büyük sanatın sırrı, açıklanması zor olan bu sadelikte ve bu sadelik içindeki olağanüstülüktedir.*” (Vahabzade 1988: 142).

Vahabzade Azerbaycan hikâyeciliği için de bu noktadan değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre genç Baba Veziroğlu'nun bir yazar olarak başarısı işte bu sadeliktedir. “*Okuyucu B. Veziroğlu'nun eserlerinde hiçbir ayrıntının gelişigüzel yerleştirilmediğini bilecek ve görecek ki, onun hikâyelerinde kullanılan basit bir sözün, latifenin yahut küçük bir detayın amacı var.*” (Vahabzade 1988: 166). Fakat eleştirmene göre Veziroğlu'nun asıl başarısı bir fikri okuyucunun gözüne sokmadan anlatabilmesidir. Yazar sadece hayatın bir parçasını, herkesin baktığı ama göremediği basit bir hadiseyi ele almakta ve buradan bir netice çıkarmayı okuyucunun kendisine bırakmaktadır (Vahabzade 1988: 162). Vahabzade'nin, Veziroğlu'nun hikâyeciliğinde öne çıkarttığı

bu husus, rejimin propaganda aracı olarak kullandığı sosyalist gerçekçilikten Azerbaycan hikâyeciliğini kurtarma, onu çağdaş hikâyecilik anlayışına taşıma gayreti olarak değerlendirilmelidir.

Dil

Ana dil mevzusu Bahtiyar Vahabzade için vatan ve millet kavramlarıyla eş değerde bir dava konusudur. 1954 yılında “Ana Dili” isimli meşhur şiirini yazmıştır. Bu şiirin Sovyetler Birliği’nde dil ve edebiyat politikalarının henüz değişmeye başlamadığı bir zamanda yazılmış olması ve yayınlanması onun bu konudaki tutumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Vahabzade bu konuya ilişkin düşüncelerini hiç çekinmeden hayatı boyunca dile getirmiştir. Çünkü ona göre ana dilini bilmeyen bir insanın o millete ait olduğunu iddia etmeye hakkı yoktur. Çünkü bu insanlar milletin ruhundan, maneviyatından ve tarih şuurundan habersizdirler. Bu yüzden de ve onlar artık bu milletin evladı değildirler (Vahabzade 1999: 15).

Bahtiyar Vahabzade'nin dil üzerine düşüncelerini incelediğimizde, onun Azerbaycan edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan Molla Nasreddin dergisinin ve Celil Memmedguluzade'nin takipçisi olduğu görülmektedir. 1906 yılında Celil Memmedguluzade ve arkadaşları tarafından çıkarılmaya başlayan derginin Azerbaycan Türkçesi ile neşredilmesi, o dönem için çok önemli bir hadisedir. Zira Çarlık Rusyası'nın, egemenliği altında tuttuğu Türklerin dili üzerinde çok katı politikalar izlediği ve modern okullarda Rusça eğitim gören bazı gençlerin Türkçeyi küçümsedikleri bir devirde Molla Nasreddin Türkçe duruşuyla âdeta milli uyanışın sembolü olmuştur. (Adıgüzel 2011: 71).

Vahabzade ana dil konusunda verdiği mücadele ile Sovyet döneminde Azerbaycan'da milli uyanışın, bağımsızlık fikrinin sembolü olmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde gelişen milli şuurla birlikte ana dile olan hassasiyetin Azerbaycan'da arttığı görülmektedir. Vahabzade bu dönemde de Azerbaycan Türkçesinin doğru ve etkili kullanılması hususunda gösterdiği özeni edebî tenkitlerinde dile getirmeye devam ettirmiştir. Tenkitçi edebî eserlerde, matbuatta doğal dilden uzak, yapmacık bir dilin kullanılmasına karşıdır. Ona göre edebî dil halkın konuştuğu Azerbaycan Türkçesi olmalıdır. “*Onun (B. Veziroğlu'nun) hikâyelerinde beni cezbeden nedir? Birincisi çok tabii ve canlı dili, ütülenmemiş doğal söyleyiş tarzı. Bu dil ve söyleyiş tarzının kaynağı gazete ve kitap değil halk tefekkürü ve bu tefekkürün çeşmesi, tadı tuzu kendi içinde kalan, bin renye çalan dupduru halk dilidir.*” (Vahabzade 1988: 162).

Vahabzade bu bakış açısını sadece edebî eserlerle sınırlandırmamıştır. Ona göre gazete, radyo ve televizyon yayınlarında da halk dili olarak nitelendirdiği Azerbaycan Türkçesi kullanılmalıdır. “*Belki de ilk defadır ki, halk*

kendinin gündelik hayatında kullandığı bu dile matbuatta, radyoda rast gelmişti. İşte bu yüzden programın (Bulaq) her yayınına saf, temiz bulak suyu gibi sinesine çekmiş, onun verdiği hava ile nefes almıştır.” (Vahabzade 1988: 183). Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Bahtiyar Vahabzade’ye göre edebî eserlerde, matbuatta, radyo ve televizyon yayınlarında halkın konuştuğu ve anlayabileceği dil kullanılmalıdır. O, dil üzerinde doğal yollardan yapılmayan müdahaleleri “ütüleme” olarak nitelendirmiş ve bunun, dili zayıflattığını ileri sürmüştür. “*Dil ne kadar ütülenirse bir o kadar kaybeder. Dilin güzelliği onun öncelikle anlam zenginliğinde ve bunun getirdiği tazeliktedir. Dilin sağlam, dayanıklı bir köke ihtiyacı vardır.*” (Vahabzade 1988: 184) Vahabzade’nin dil anlayışı Türk edebiyatında halkın konuştuğu ve anlayabileceği bir dil ile eserler veren Yahya Kemal ve Necip Fazıl gibi şairlerimizin dil anlayışı paralellik gösterir. Nitekim Necip Fazıl dile dışarıdan yapılan müdahaleleri

“*Ruhsal, parasal, soyut, boyut, yaşam, eğilim...*

Ya bunlar Türkçe değil, yahut ben Türk değilim!” (Kısakürek 1973)

diyerek Vahabzade gibi tenkit etmiştir. Vahabzade Yahya Kemal’in dil anlayışı ile arasında şöyle bir yakınlık kurmuştur: “Ben Yahya Kemal’i bir de ona göre severim ki, ‘Türkçe ağzımda anamın sütüdür’ sözüne özü amel ederek, dilimizin bütün imkânlarından istifade ile onu en yüksek zirveye kaldırmıştır.” (Vahabzade 2011a: 217).

Vahabzade’ye göre dilin dışarıdan yapılan müdahalelere karşı kendi savunma mekanizması vardır ve aslında dilbilimcilerin bundan istifade etmesi gerekir. “*Halk her zaman sahte ve uydurma sözleri reddeder. Onu alametlerine ve işlevine göre kendisi istediği gibi adlandırır. Mesela Menzil İstismar İdaresi’ni Şeki halkı Evler İdaresi, Kuşçuluk İnkübasyon İdaresi’ni Cıvıv Fabrikası adlandırmıştır ki kolay, akılda kalıcı ve doğrudur! Akademi nezdinde kurulan Terminoloji Komitesi halkın bu doğal isim bulma usulünden istifade edemez mi?*” (Vahabzade 1988: 175).

Sonuç

Bahtiyar Vahabzade millî uyanışın ve bağımsızlık fikrinin güçlenmeye başladığı 1980’li yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde hem şair ve yazarlıktan hem de akademisyenlikten gelen bilgi ve birikimini kullanarak çeşitli tenkitlerde bulunmuştur. Kalem aldığı bu yazılarla Azerbaycan edebiyatında millî uyanışın gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bahtiyar Vahabzade toplumsal meselelere derinden ilgi duyan, eserlerini toplum ve insan psikolojisi arasındaki ilişki üzerine kuran bir edebiyatçıdır. Edebî tenkitlerinde de bu konu üzerinde duran Vahabzade edebiyatçının mutlaka sosyal sorumluluk sahibi olması gerektiğini, yazdıklarıyla toplumun sorunlarına ayna tutarak sorunların çözümüne katkıda bulunması gerektiğini vurgulamıştır.

1980'li yıllardan itibaren Sovyetlerdeki açılım politikalarıyla rejimin de-ğil insanın ön plana çıkarılmasına daha uygun bir ortam oluşmuştur. Vahabzade de bu yıllarda yazdığı eleştirilerinde Azerbaycan edebiyatçılarının insana dolayısıyla onun duygu, düşünce ve değerlerine yönelen eserleri ön plana çıkararak gayretine girmiştir. Vahabzade aynı zamanda edebiyatçının her zaman hayat ile iç içe olması ve onu sorgulaması gerektiğine inanmıştır.

Vahabzade kaleme aldığı tenkitlerde gelenek ve yenilik konusuna da temas etmiş, gelenekten faydalanmanın yanında yeniliğin önemine de değinmiştir. Ona göre bir edebiyatçının kendini tekrardan kurtarması, günümüz okuyucusu ile buluşabilmesi, her daim taze kalabilmesi yenilik arayışları ile mümkündür. Vahabzade'nin üzerinde durduğu bir diğer mevzu sanatın fikir ve ideoloji ile alakası olmuştur. O, fikir ve ideoloji için estetikten feragatte bulunmaya karşıdır. Vahabzade'ye aynı zamanda edebiyatın sadece estetik üzerine kurulmasını, fikrin önemsenmemesini de eleştirmiştir.

1980'li yıllara gelindiğinde gelişen milli şuurla birlikte ana dile olan hassasiyetin Azerbaycan'da arttığı görülmektedir. Vahabzade bu dönemde de ana dilin doğru ve etkili kullanılması hususunda gösterdiği özeni devam ettirmiştir. Tenkitçi edebî eserlerde, matbuatta, radyo ve televizyon yayınlarında suni, kitabi bir dilin kullanılmasına karşıdır. Ona göre edebî dil halkın konuştuğu Azerbaycan Türkçesi olmalıdır.

Kaynakça

- ABDULLAZADE, Nazile (2012), “Bextiyar Vahabzadenin Publisistikası: Edebiyyat ve Senet Düşünceleri”, *I Beynelxalq Bextiyar Vahabzade Simpoziumu Materialları*, s. 2-9.
- ADIGÜZEL, Sedat (2011), “Bahtiyar Vahabzade'nin Şiirinde Millet, Vatan ve Dil”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 63-74.
- AKPINAR, Yavuz (2011), “Bahtiyar Vahabzade: Hayatı, Eserleri, Türkiye’de Tanınması”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 11-22.
- GÜNDOĞDU, Bayram (2011), “Bahtiyar Vahabzade'nin Publisistikası”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 87- 94.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (1973), “Halimiz”, <https://www.antoloji.com/halimiz-5-siiri/> (01.06.2017).
- MURADOV Nazım (2011), “Türk Dünyasının Millî-Manevi Değerleri ve Bahtiyar Vahabzade”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 101-129.
- MUSAOĞLU, Mehman (2010), “Bahtiyar Vahabzade Şiirinde Türkiye”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S 6, s. 110-116.
- VAHABZADE, Bahtiyar (1988), *Gelin Açığ Danışag*, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- VAHABZADE, Bahtiyar (1999), *İstiklal*, Bakü, Gençlik.
- VAHABZADE, Bahtiyar (2011a), “İman Şairi” (Yahya Kemal), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 215-217.
- VAHABZADE, Bahtiyar (2011b), Vahabzade, “Çingiz Aytmatov’un Gün Var Esre Beraber Romanına Ön Söz”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 31, s. 219-226.